

Tomasz Ososiński

Dwie książki z dawnej biblioteki króla Zygmunta Augusta

Biblioteką Zygmunta Augusta polscy historycy książki interesowali się już od XIX w. Najważniejszą monografią na jej temat była książka Alodii Kaweckiej-Gryczowej, obejmująca wszystkie wcześniejsze znaleziska i studia¹. Recenzenci książki Gryczowej wskazywali na pozycje, których autorka nie odnotowała – m.in. z biblioteki w Kórniku oraz z Biblioteki Jagiellońskiej².

W kolejnych latach odnaleziono spore zbiory nieznanymi wcześniej badaczom ksiąg królewskich m.in. w Kijowie³, Sankt Petersburgu⁴ i Berlinie⁵. Pojedyncze tomy odnajdywały się w bibliotece księży marianów w Lublinie⁶ czy w bibliotece księży misjonarzy w Krakowie⁷. Znaleziska te zostały opisane w literaturze, na prezentację wciąż oczekują tomy odnalezione w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (przez Marię Cubrzyńską-Leonarczyk), Bibliotece

1 A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław [etc.] 1988, 344 s.

2 R. Marciniak, „Przegląd Biblioteczny” 1989, t. 57, z. 4, s. 346 – www.bbc.uw.edu.pl/publication/106 [dostęp: 10.03.2015]; J. Tondel, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1994-1995, t. 30-31, s. 328-329.

3 M. Szamraj, „Zygmunty” w Kijowie, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 2006-2007, t. 56-57, s. 5-16.

4 E. Maruszak, *Nieznane księgi ze zbiorów króla Zygmunta II Augusta. Monumenty w Rosyjskiej Bibliotece Narodowej w Sankt Petersburgu*, „Cenne, Bezcenne, Utracone” 2012, nr 3(72), s. 19-22 – www.nimoz.pl/upload/wydawnictwa/cenne_bezcenne_utracone/2012_3/19-22_Maruszak.pdf [10.03.2015]. Monumenta z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej są już od kilku lat badane przez pracowników Biblioteki Narodowej w Warszawie.

5 Por.: T. Ososiński, *Biblioteka Zygmunta Augusta i jej berlińskie monumenta...* (tekst oczekujący na publikację).

6 W. Karpuk, *Nieznana „Biblia” z biblioteki Zygmunta Augusta*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1996, t. 65, s. 351-356.

7 K. Płaszczyńska, *Oprawy z XVI i XVII wieku w bibliotece księży misjonarzy w Krakowie*, Kraków 2009, s. 85-90.

w Kórniku (przez Wandę Karkucińską), bibliotece karmelitów trzewickowych na Piasku w Krakowie (przez Henryka Bułhaka) oraz Bibliotece Uniwersyteckiej w Rydze (przez Waldemara Dąbrowskiego).

Kilka nieznanych wcześniej tomów pojawiło się poza tym na aukcjach antykwarycznych, np. w 2006 roku na aukcji Antykwariatu Lamus sprzedany został francuski druk z 1550 autorstwa François Ponissona *De officio pastorum...*⁸ (zakupiony przez Bibliotekę Narodową w Warszawie i znajdujący się w jej zbiorach – sygnatura BN ZA 50), a w roku 2011 na aukcji Bydgoskiego Antykwariatu Naukowego wydany w 1538 w Bazylei zbiór prac Vivesa⁹ (zakupiony przez prywatnego kolekcjonera).

Obie te pozycje zasługują na dokładniejsze omówienie, zarówno ze względu na treści, jakie reprezentują, jak i na swoje proveniencje.

* * *

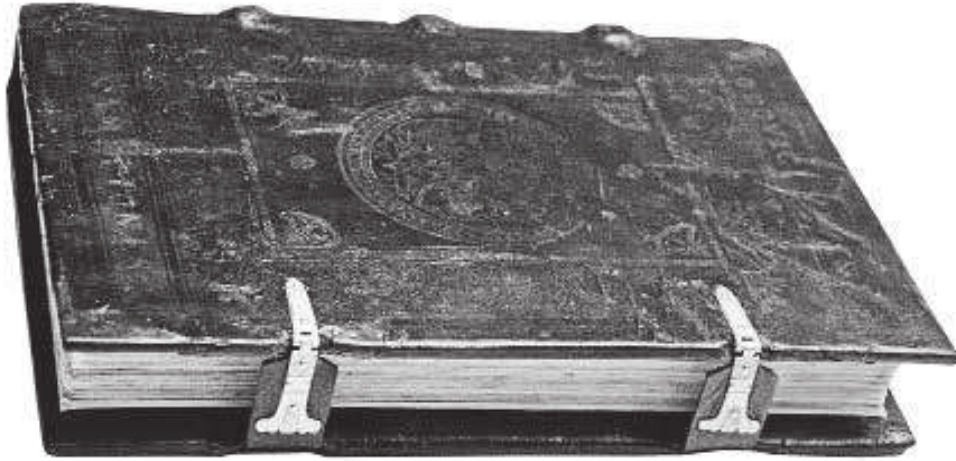
1. *Ioannis Lodovici Vivis Valentini Declamationes sex. Syllanae quinque. Sexta, qua respondet Parieti palmato Quintiliani. Eiusdem Ioan. Lodo. Vivis de praesenti statu Europae, & bello Turcico diuersa opuscula. Item. Isocratis Orationes duae, Areopagitica & Nicocles, eodem Ioan. Lodo. Vive interprete. Omnia per ipsum autorem nunc demum & aucta, & recognita. Adiecto etiam rerum & uerborum indice diligentissimo. Basileae [1538, in officina Roberti Winter]. 4°, [8] k., 315, [1] s., [15] k.*

Juan Luis Vives, przyjaciel i korespondent Erazma z Rotterdamu, urodził się w Hiszpanii, jednak ze względu na swoje żydowskie pochodzenie wyemigrował do Paryża, a potem do Brugii. Na przestrzeni krótkiego stosunkowo życia (1492-1540) stworzył wiele dzieł o charakterze filologicznym (m.in. komentarz do dzieł św. Augustyna), politycznym, filozoficznym, społecznym, religijnym *De veritate fidei Christianae* (O prawdzie religii chrześcijańskiej), głównie jednak pedagogicznym. Do jego najbardziej znaczących dzieł w tej dziedzinie należą: *De institutione feminae Christianae* (O wychowaniu niewiasty chrześcijańskiej), *Introductio ad veram sapientiam* (Elementarz mądrości), *Satellitium animi* (Straż ducha) – oraz główne dzieło pedagogiczne *De disciplinis* – największy traktat o zagadnieniach kształcenia i wychowania powstały w renesansie.

Dzieła jego były nie tylko czytane przez humanistów, lecz stanowiły w wielu szkołach i na uniwersytetach podstawę ówczesnej praktyki pedagogicznej.

8 *Lamus. Antykwariaty warszawskie. XXIII aukcja książek i grafiki: Warszawa 25 listopada 2006*, Warszawa 2006, s. 42-43.

9 *Bydgoski Antykwariat Naukowy, 40 aukcja, 10 XII 2011*, Bydgoszcz 2011, s. 7, 209-210.

1. Ioannis Lodovici Vivis Valentini *Declamationes sex. Syllanae quinque...*, Basileae [1538, in officina Roberti Winter], fot. A. Ciesielska

Również w XVI-wiecznej Polsce Vives był bardzo obecny – spory wpływ wywarł m.in. na Frycza-Modrzewskiego¹⁰. Szczególną karierę zrobiły uwzględniające sytuacje dnia codziennego rozmówki łacińskie *Exercitationes linguae Latinae*, które ukazały się w Gdańsku w roku 1594 w wersji trójjęzycznej (łacińsko-niemiecko-polskiej) stając się w ten sposób również podręcznikiem do nauki języka polskiego¹¹. W Polsce czytane były jednak głównie jego dziełka mniejsze, rzadziej największy traktat *De disciplinis*¹².

W bibliotece Zygmunta Augusta znajdowały się co najmniej 4 tomy Vivesa – poza omawianym zbiorem traktatów był to podręcznik epistolografii *De conscribendis epistolis*, traktat *De disciplinis* oraz listy o edukacji młodzieży *De ratione studii puerilis*. Trzy ostatnie pozycje odnotowuje A. Kawecka-Gryczowa, zaznaczając jednak, że prac Vivesa musiało być w bibliotece króla dużo więcej¹³.

10 J. L. Vives, *O podawaniu umiejętności*, z jęz. łac. przetł., wstępem poprzedził i przypisami opatrzył A. Kempfi, Wrocław [etc.] 1968, s. XLVII-LII.

11 *Op. cit.*, s. XLVII-XLVIII.

12 *Op. cit.*, s. XLVI.

13 Pod numerami 893-5 A. Kawecka-Gryczowa odnotowuje trzy tomy Vivesa: *De conscribendis epistolis libellus...*, Basileae, Balth. Lasius et Thom. Platter, Aug. 1536, 8°; *De disciplinis libri XX [etc.]*. Lugduni, apud Io. Frellonium, 1551. 8°; *De ratione studii puerilis epistolae duae*. Basileae, Balth. Lasius et Thom. Platter, Mart. 1537, 8° (tomy te znajdują się dziś w Bibliotece Ossolińskich oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Wilnie). Zaznacza jednak, że dzieł Vivesa musiało być dużo więcej: „Nie zachowały się podstawowe prace Vivesa, Robortella czy Skaligera” (A. Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, s. 48).

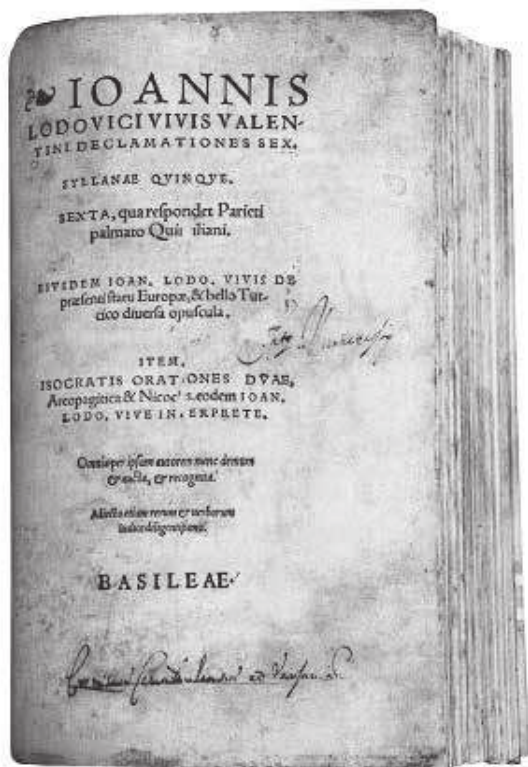
Książka z aukcji bydgoskiej obejmuje prace Vivesa z lat 1520-1526, głównie o tematyce politycznej. Wśród nich znalazły się *Declamationes Sullanae*, mowy skierowane do Sulli, oraz odpowiedź na mowę w sprawie zabójstwa autorstwa Kwintyliana, następnie list do papieża Adriana VI (*De Europae statu ac tumultibus*), dwa listy do Henryka VIII (*De Francisco Galliae rege a Caesare capto* oraz *De pace inter Caesarem et Franciscum Galliae regem*), dialog *De Europae dissidiis et bello Turcico*, listy do Thomasa Wolseya i Johna Longlanda oraz przekłady łacińskie dwóch utworów Izokratesa (*Aeropagitica Oratio* oraz *Nicocles*)¹⁴.

Oprawa tomu jest dość typowa, wykonana została w roku 1559, na oprawie górnej umieszczono superekslibris nr 3, na oprawie dolnej inskrypcję: Sigismvndi Avgvsti Regis Poloniae Monvmentvm Anno 1559. Na obu oprawach użyto radełka nr 7¹⁵.

Tom zawiera dwie rękopiśmienne proveniencje na karcie tytułowej: *Eremitaru(m) Canataulensiu(m) ad Varsavia(m)* (XVII/XVIII w.) oraz *Con(ven)t(us) Varacensis* (XIX w.). Zapisy te pozwalają przypuszczać, że znajdował się najpierw w klasztorze kamedułów na warszawskich Bielanach, skąd trafił potem do klasztoru w Warce.

14 Por.: Ch. Fantazzi, *companion to Juan Luis Vives*, Leiden Boston 2008, s. 132-151.

15 Przy okazji warto skorygować odczytania tekstów z radełek podane u A. Kaweckiej-Gryczowej (il. 32-50). W przypadku radełka 6 tekst brzmi: PENEL – O, ACHI – LLVS, HECTO – R, HELE – NA, 1542, ENE – AS (A. Kawecka-Gryczowa podaje: PENEL – O, ACHI – LLV[S], HECTO – R, HELE – NA, 1542, ENE – AS); w przypadku radełka 7: IOHA – NES HVS, PHILLIP[US] – MELA[NCHTHON], D. MARTIN LVT[ER], D[ESIDERIUS] ERASM[US] – ROTE[RODAMUS] (A. Kawecka-Gryczowa podaje: [IOAN]NES HVS, PHILLI[P] – MELA[NCHTON], MARTIN – [LUTHER], ERASM[US] – ROTE[RODAMUS]); w przypadku radełka 11: SVR[GE] ET VALE, EGO SVM PAS[TOR], CAP[E] CRV[CEM] SEQ[ERE] (A. Kawecka-Gryczowa podaje: SVREX VALE, EGO SVM PAS[TOR], ... CRVCIS); w przypadku radełka 12: SVR[GE] ET VA[LE], SALVATOR, EGO SVM PA[STOR], 1545, CAP[E] CRV[CEM] S[EQ]UERE] (A. Kawecka-Gryczowa podaje: SVREX VA[LE], SALVA[TOR], EGO SVM PA[STOR], 1545, AVE CRUS); w przypadku radełka 13: SCALA IACOB[I], PRO[MULGATIO] LEGIS, IDOLATRIA, H[OLOCAUSTUM] ISAAC[I] (A. Kawecka-Gryczowa podaje: SCALA IACOB[I], PRO LEGIS, IDOLATRIA, ... ISAAC); w przypadku radełka 14: PENTECOSTES, IVSTICIA, ASSENDO AD T[E] P[ATER] (A. Kaweckiej-Gryczowej podaje: PENTECOSTES, IVSTICIA, ASSEN[SIO] DOMINI). Dużo poprawniej, choć również nie bez błędów, odpisywał teksty z radełek już wcześniej Edmundas Laucevičius (*XV-XVIII a. knygu įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976, s. 114-117); później zaś niektóre błędne odpisy A. Kaweckiej-Gryczowej korygowała Katarzyna Płaszczyńska (*op. cit.*, s. 88), jednak również nie bez omyłek. Za pomoc w odczytaniu tekstów na radełkach dziękuję Jolancie Sokołowskiej.

2. Ioannis Lodovici Vivis Valentini Declamationes sex..., strona tytułowa, fot. A. Ciesielska

Erem Mons Regius i kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Warce ufundowany został przez króla Władysława IV w roku 1641. Od 1814 r. przy eremie istniał nowicjat, który zamknięty został w 1863, w ramach represji po Powstaniu Styczniowym. Erem skasowano w 1902 roku, a w 1904 ostatnich kamedułów wywieziono do Nowego Miasta nad Pilicą (powiat Grójec).

W końcu XIX w. budynek klasztorny przejął Rosyjski Czerwony Krzyż. Gdy w roku 1904 ostatnich trzech kamedułów przesiedlonych zostało do Nowego Miasta, Czerwony Krzyż lokował w klasztorze inwalidów wojennych. W 1905 utworzono na Bielanych parafię i dawny kościół klasztorny stał się kościołem parafialnym¹⁶. W 1915 roku budynki poklasztorne przekazano marianom.

Wiadomo, że w istniejącej wtedy cały czas jeszcze bibliotece (mieszczącej się nad kapitularem) znajdowało się około 4000 tomów (istniał katalog spisany przez jednego z wikariuszów), jednak najcenniejsze zostały – jak dowiadujemy się z *Przewodnika po Bielanych* z 1919 roku:

16 M. Brykowska, *Kościół kamedułów na Bielanych*, Warszawa 1982, s. 123.

[...] wywiezione przez B. Lindego bądź przez Moskali. [...] Obecnie na uwagę zasługują dwie księgi a właściwie ich oprawa pergaminowa zapisana. Inne mają wartość, ale dla znawcy specjalisty. Niektóre oprawne są bardzo pięknie, te zwłaszcza, które pochodzą z daru ks. Sapięhy, a które spoczywały dawniej w domku przez niego fundowanym¹⁷.

W latach dwudziestych XX wieku w skarbczyku nad zakrystią ks. Józef Jarzębowski urządził muzeum z najcenniejszych eksponatów, jak zbiory inkunabułów z dawnej biblioteki kamedulskiej i portrety królewskie¹⁸. W czasie wojny część zbiorów (biblioteka i m.in. jeden z portretów Jana III Sobieskiego) została wywieziona przez zakonników za granicę, by trafić potem do Muzeum Kolegium oo. Marianów w Fawley Court pod Londynem¹⁹. Od roku 2010 zbiory dawnego muzeum marianów znajdują się w Licheniu²⁰.

W Warce w XIX wieku (z tego czasu pochodzi wpis proveniencyjny) znajdowały się dwa klasztory – franciszkanów i dominikanów. W tym przypadku chodzi jednak zapewne o klasztor franciszkanów, klasztor dominikanów istniał bowiem tylko do roku 1819, kiedy to został skasowany²¹.

Klasztor franciszkanów pw. Wniebowzięcia NMP ufundowany został w 1629 roku²². W 1859 do kościoła franciszkanów przeniesiono z opuszczonego kościoła dominikanów szczątki księżąt mazowieckich, w 1864 klasztor został skasowany. Po kasacie w budynkach poklasztornych mieściła się szkoła. Książki z klasztornego księgozbioru zostały wtedy rozproszone, wiadomo, że trafiły do różnych bibliotek, kilka znajduje się dziś m.in. w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego²³.

17 *Przewodnik po Bielanych pod Warszawą*, Warszawa 1919, s. 10 – <http://polona.pl/item/1676364/0/> [10.03.2015].

18 M. Brykowska, *op. cit.*, s. 128.

19 Por.: M. Wrede, *Zbiory księży marianów w Fawley Court*, „Konspekt. Pismo Akademii Pedagogicznej w Krakowie” 2004, nr 19 (wersja on-line – www.wsp.krakow.pl/konspekt/19/wrede.html) [16.05.2014].

20 *Sanktuarium Matki Bożej Licheńskiej. Historia Muzeum* – www.lichen.pl/pl/191/historia_muzeum [16.05.2014].

21 Por.: *Dzieje Warki 1321-1971. Studia i materiały*, praca zbiorowa, red. B. Dymek [et al.], Warszawa 1975, s. 57 (Prace Mazowieckiego Ośrodka Badań Naukowych; nr 21).

22 Por.: W. H. Gawarecki, *Opis miasta Warki nad Pilicą położonego*, Warszawa 1845 – <http://polona.pl/item/1309002/2/> [10.03.2015]; J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parochialnych, kościółków, kaplic, klasztorów, szkółek parochialnych, szpitali i innych zakładów dobroczynnych w dawnej dyecezyi poznańskiej*, Poznań 1863, t. 3, s. 190-191 – <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=3239&dirids=1&tab=1> [10.3.2015].

23 *Katalog druków XV i XVI wieku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, Warszawa 1994, nr 4286/b, 4971/a.

Tom Vivesa nie był jedynym tomem z biblioteki królewskiej na warszawskich Bielanach, wiemy, że znajdowała się tam większa ilość monumentów. A. Kawecka-Gryczowa odnotowała dwa inne tomy o tej proveniencji (w katalogu nr 599, 878, 882, 890 – trzy ostatnie numery to klocek). Oba tomy znajdują się dziś w Muzeum Narodowym w Krakowie. Pierwszy z nich, w katalogu A. Kaweckiej-Gryczowej nr 599 (sygn. MNK VIII-XVI.300) nie posiada innych proveniencji niż bielańskie, wiadomo tylko, że do Muzeum Narodowego w Krakowie trafił jeszcze przed I wojną. Drugi, klocek opisany przez Kawecką-Gryczową pod nr 878-882-890, po opuszczeniu klasztoru na Bielanach (co stało się zapewne niedługo po roku 1863) znajdował się w rękach Kazimierza Sokołowskiego, około 1882 był własnością warszawskiego antykwariusza Bronisława Wolcewicza, od którego w tymże roku kupił ją A. Wolański z Rudki na Wołyniu; w 1906 Wolański подарował zakupiony tom Muzeum Narodowemu w Krakowie²⁴.

Nie wiadomo, w jaki sposób te tomy z biblioteki Zygmunta Augusta trafiły do klasztoru kamedułów, być może stało się to za pośrednictwem Jana III Sobieskiego, jednego z dobrodziejów i fundatorów pustelni na Bielanach. Wiadomo, że Jan III bywał z rodziną na Bielanach a w sąsiedztwie klasztoru, na terenie wsi Polków, założył w roku 1691 rezydencję Marymont dla Marii Kazimiery. Tablica pamiątkowa umieszczona w 1922 na „eremie królewskim” wymienia Jana III jako czwartego dobrodzieja i fundatora pustelni²⁵. Pomagać zakonnikom król mógł także za pośrednictwem swego przyjaciela Marka Matczyńskiego, wojewody ruskiego, który w roku 1697 zapisał na budowę kościoła 50 tys. złotych polskich w dobrach Suchodoły²⁶.

W zachowanych katalogach biblioteki Sobieskiego tom Vivesa nie figuruje²⁷.

Do klasztoru franciszkanów w Warce książka trafiła zapewne na początku XIX w. – w każdym razie przed kasatą w roku 1864. Być może niedługo po roku 1796, kiedy to rząd pruski wydał zarządzenie o przejściu dóbr duchownych na rzecz skarbu państwa. Zajęto wtedy grunta klasztorne pozostawiając zakonnikom

24 Tom składał się pierwotnie z 4 pozycji, czwarta prawdopodobnie również z zakresu gramatyki została wyrwana (A. Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, s. 283-285).

25 Wiadomo też, że w zakrystii znajdowały się kiedyś cztery portrety Sobieskich: dwa Jana III, jeden Marii Kazimiery i jeden królewicza Jakuba (M. Brykowska, *op. cit.*, s. 73).

26 M. Brykowska, *op. cit.*, s. 37.

27 Żaden tom Vivesa nie figuruje w *Catalogue des livres de la bibliothèque du Sérénissime et très puissant Roi de Pologne, par la grâce de Dieu, Jean III, heureusement regnant, fait en l’an 1689*, wyd. J. T. Lubomirski, Kraków 1879 – ani też w katalogu opublikowanym przez Edwarda Różyckiego (*O księgozbiorze Sobieskich*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, t. 39-40, s. 289-314 – www.bn.org.pl/download/document/1245420642.pdf [10.03.2015]).

jedynie teren przyległy do zabudowań²⁸. Wiadomo, że mury klasztoru na Bielanach opuszczaly w XIX w. inne cenne księgi, głównie o tematyce teologicznej: trafiały one m.in. do Biblioteki Narodowej, Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego, Biblioteki Ordynacji Zamoyskich czy Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego²⁹.

W Warce książka znajdowała się zapewne do czasu kasaty klasztoru w roku 1864³⁰. Wtedy też prawdopodobnie trafiła w ręce prywatne.

2. *De officio pastorvm et ovivm ad exemplar Iesv Christi, boni pastoris, svper psalmum vigesimum secundum [...] avtore F. Francisco Ponissono.* [War. B]. Tolosae, apud Ia. Colomies. et Io. Chasot., [post 25 XI] 1550 (1551), 8°, [8] k., 445, [1] s., [16] k.³¹

François Ponisson był pisarzem i teologiem związanym z Tuluzą i tamtejszym uniwersytetem³². Do klasztoru dominikanów w Tuluzie wstąpił prawdopodobnie na początku lat dwudziestych XVI w. W następnych latach odbył studia uniwersyteckie: *biblicus pro anno 1528, magister studii 1529, et probachalario 1530, pro gradu et forma magisterii*³³. W roku 1532 był oskarżony w procesie o herezję, został jednak niewinny. W latach 1544-1546 ukazały się w Tuluzie jego cztery dzieła poświęcone sakramentowi pokuty – dzieła te nie zachowały się. W ostatnim z nich znalazł się krótki traktat na temat różnicy między przewidzeniem, opatrnością i predestynacją – jego autor interesował się więc na pewno debatami prowadzonymi w tym czasie przez protestantów.

28 M. Brykowska, *op. cit.*, s. 53.

29 W zbiorach BN z klasztoru na Bielanach pochodzi m.in. dzieło *De sacramentis Nicolausa de Błonie* (BN Inc.Qu.92, wcześniej w Bibliotece Ordynacji Zamoyskich), *Monachus Marcina Kromera* (BN XVI.O.925, wcześniej w Bibliotece Uniwersytetu Lwowskiego) oraz *Calendarium benedictinum* (BN XVII.1.1037); w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego zaś m.in. *Kroniki Cariona* (kat. nr 1985) oraz *Orlando furioso* Ariosta (kat. nr 421).

30 Poza tą jedną książką nie są znane inne tomy Zygmunta Augusta, które znajdowałyby się w klasztorze w Warce.

31 Por. egzemplarz w zbiorach Université de Toulouse – Bibliothèque universitaire de l'Arsenal (Resp Pf XVI-26) – <http://documents.univ-toulouse.fr/150NDG/PPN07556906X.pdf> [10.03.2015].

32 Na temat biografii Ponissona por.: B. Montagnes, *François Ponisson, transfuge du couvent des Jacobins de Toulouse*, „Mémoire dominicaine” 1998, nr 12, s. 85-95; M. Venard, *Un visiteur peu ordinaire: François Ponisson et la visite du diocèse de Montauban en 1551*, „Bulletin de la Société de l'histoire du protestantisme français” 2001, t. 147, nr 3, s. 373-397; J.-A. Rigoley de Juvigny, *Les bibliothèques françaises*, Paris 1772, t. 3, s. 668-669.

33 M. Venard, *op. cit.*, s. 392.

3. *De officio pastorvm et ovivm ad exemplar Iesv Christi, boni pastoris, svper psalmum vigesimum secundum [...] avtore F. Francisco Ponissono. Tolosae, apud Ia. Colomies. et Io. Chasot., [post 25 XI] 1550 (1551), BN, sygn. ZA 50 – oprawa górna, fot. T. Ososiński*

W roku 1547 Ponisson wystąpił z zakonu dominikanów, będąc doktorem wydziału teologii w Tuluzie został benedyktyinem w bazylice Notre-Dame de la Daurade. W kolejnych latach napisał łaciński traktat o święceniach zakonnych (znany dziś wyłącznie z wydanej w roku 1552 wersji francuskiej *De la manière d'examiner ceux qui veulent prendre les ordres sacrés*) oraz *De officio pastorum et ovium*. Najwyraźniej interesował się reformą kleru. Pierwsze dziełko napisane zostało na prośbę Jeana de Lettes, biskupa Montauban, i François de Saint-Nectaire, biskupa Sarlat. Drugie dedykowane było kardynałowi de Châtillon, ówczesnemu arcybiskupowi Tuluzji.

W roku 1551 na polecenie biskupa Montauban Ponisson dokonał wizytacji jego diecezji, której celem było wykrycie herezji luterańskiej. Nie znalazł w jej trakcie żadnych heretyków (choć teren ten wkrótce miał stać się bastionem protestantyzmu), a sposób, w jaki wypełniał misję, był nietypowy: pouczał bowiem w jej trakcie księży o obowiązkach czytania Biblii i wygłaszania kazań.

Rok później Ponisson został ponownie oskarżony o herezję. W 1554 roku opuścił Francję i udał się do Genewy, gdzie wstąpił do kościoła reformowanego³⁴. W roku 1561 był pastorem kościoła reformowanego w Mans,

34 R. A. Mentzer, *Heresy proceedings in Languedoc, 1500-1560*, Philadelphia 1984, s. 42.

a rok później przeniósł się do Alençon, gdzie ożenił się i prawdopodobnie zakończył karierę duchowną³⁵.

Wydane w roku 1550 dzieło *De officio pastorum et ovium* nie wykazuje żadnych śladów odstępstwa od ortodoksji katolickiej; autor odrzuca zbawienie przez samą wiarę i kapłaństwo wiernych; broni katolickiej doktryny sakramentów, w szczególności eucharystii³⁶. Nic nie wskazuje jeszcze wtedy na sceptycyzm wobec katolicyzmu. Zdaje się, że dopiero w latach późniejszych zaczęła budzić się u Ponissona sympatia dla Reformacji i stało się tak może również pod wpływem wizytacji, jakiej dokonał w roku 1551 w diecezji Montauban³⁷.

Tom oprawiony jest w sposób charakterystyczny dla książek z królewskiej biblioteki. Na oprawie górnej umieszczono supereklibris I, na oprawie dolnej inskrypcję: Sigismvndi Avgvsti Regis Poloniae Monvmentvm – bez daty rocznej. Na oprawie dolnej użyto radełka 9a.

W książce znajduje się eklibris oraz kilka wpisów proveniencyjnych. Umieszczony na wyklejce eklibris należy do Zygmunta Celichowskiego (1845-1923), prawnika i publicyisty, bibliotekarza w Bibliotece Kórnickiej i właściciela księgarni J. Żupańskiego w Poznaniu³⁸. Można zatem przypuszczać, że do roku 1923 książka znajdowała się w jego rękach. O tym, w jaki sposób do niego trafiła, informuje nas wpis umieszczony nieco wyżej. Na wyklejce ponad eklibrisem znajduje się odręczna dedykacja z końca XIX lub początku XX w.: *Szanownemu Panu Dr Celichowskiemu w dowód szacunku i przyjaźni X Polczyński*. Adresatem dedykacji jest zapewne Zygmunt Celichowski, właściciel eklibrisu, autorem zaś ksiądz Michał Polczyński (1803-1878), kanonik poznańskiej Kapituły Metropolitalnej. Na karcie tytułowej odnajdujemy wykonany inną ręką podpis kogoś z rodziny Polczyńskich: *H [X?] Polczyński*. Książka znajdowała się zatem w rodzinie Polczyńskich najwyraźniej od kilku pokoleń³⁹.

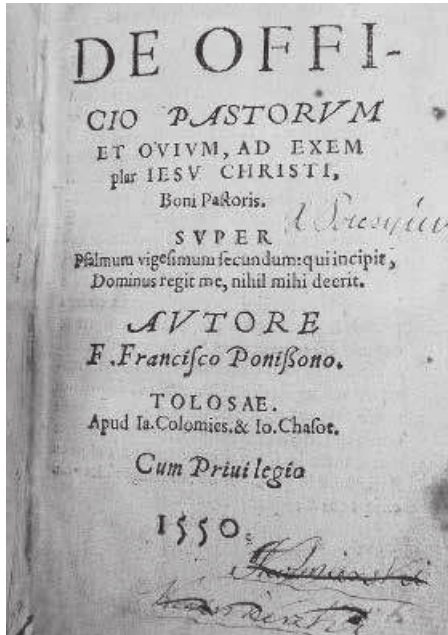
35 M. Venard, *op. cit.*, s. 393.

36 M. Venard, *op. cit.*, s. 395.

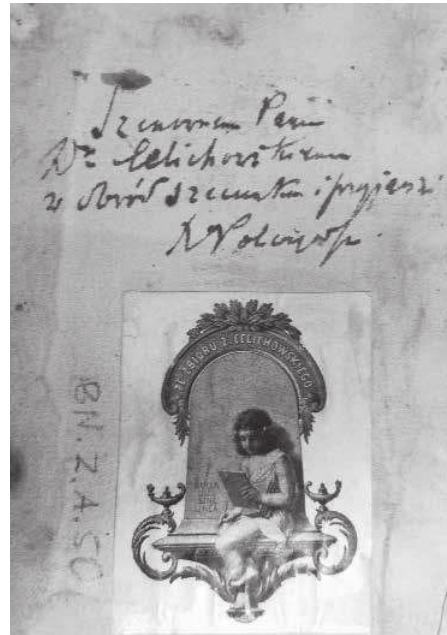
37 Taką hipotezę stawia Venard, *op. cit.*, s. 395.

38 Por. m.in.: J. Grycz, *Bibliotekarze kórnickcy*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1929, z. 1, s. 49-76 – www.wbc.poznan.pl/publication/935 [10.03.2015], B. Kosmanowa, *Polityka kadrowa Zygmunta Celichowskiego w Bibliotece Kórnickiej*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1979, z. 15, s. 79-105 – www.wbc.poznan.pl/publication/109796 [10.03.2015].

39 Była to wielkopolska rodzina zamożnych chłopów z okolic Krosina w powiecie obornickim. Spokrewnieni z kanonikiem Michałem byli zapewne: Stanisław Polczyński, urodzony w 1868 roku w Krosinie, w roku 1891 nauczyciel i kierownik szkoły w Parkowie (w pobliżu Oborników), z biegiem czasu miejscowy organista i kierownik agencji pocztowej, również przewodniczący Rady Szkolnej Miejscowej w Parkowie (M. Cisowska, B. Cisowski, *Historia szkoły w Parkowie* – www.zsparkowo.republika.pl/

4. De officio pastorum et ovium..., strona tytułowa, fot. T. Ososiński

5. De officio pastorum et ovium..., wyklejka oprawy górnej, fot. T. Ososiński

Na karcie tytułowej u dołu znajduje się poza tym dwukrotny przekreślony wpis pochodzący prawdopodobnie z początku XIX lub końca XVIII w.: *Kazmierski* oraz *Kazmierzki*⁴⁰. Ponadto na dolnych obcięciach kart inicjały *W Ł.* W obu przypadkach chodzi zapewne o wcześniejszych właścicieli.

6. De officio pastorum et ovium..., obcięcia kart, fot. T. Ososiński

Historiaszkoly.html – [16.05.2014]); oraz Franciszek Polczyński, w roku 1868 nauczyciel w szkole w Uzarzewie w pobliżu Swarzędza (*Akt fundacyjny kościoła w Uzarzewie* – www.mojswarzedz.pl/akt-fundacyjny-kosciola-w-uzarzewie – [16.05.2014]).

40 Być może chodziło o jakąś rodzinę związaną z nieodległym od Oborników Kazmierzem.

W jaki sposób książka trafiła z biblioteki królewskiej do ich rąk, trudno dziś ustalić. Prawdopodobnie, jak większość książek z dawnego księgozbioru Zygmunta Augusta rozproszonych po Wielkopolsce, przeszła przez bibliotekę Barskich⁴¹. Po śmierci Zygmunta Celichowskiego w roku 1923 książka przeszła zapewne w ręce prywatne, by w roku 2006 trafić na aukcję antykwaryczną.

* * *

Z szacowanego na około 4000 tomów księgozbioru Zygmunta Augusta odnalezionych zostało do dziś nieco ponad 1000 tomów, można się więc spodziewać, że omówione tomy nie są ostatnimi, jakie pojawiły się na aukcjach. Inne będą się zapewne odnajdywać w bibliotekach.

Summary

Tomasz Ososiński *Two books from the former library of King Sigismund Augustus*

Since the 1988 publication by A. Kawecka-Gryczowa of her monograph on the library of Sigismund Augustus, several more previously unknown masterpieces have been discovered. Two volumes unknown to Gryczowa appeared, among others, at auctions in Bydgoszcz and Warsaw. The article contains a detailed description of both of these volumes – including descriptions of their origin.

41 A. Kawecka-Gryczowa (potwierdzając tezę E. Majewskiego) wywodziła z księgozbioru Barskich wszystkie tomy rozproszone w Wielkopolsce i terenach sąsiednich (A. Kawecka-Gryczowa, *op. cit.*, s. 79).